

Architecture
and town planning
Quarterly

Kwartalnik architektury
i urbanistyki

2/2022
ISSN 1738-8718
pISSN 1738-8718
eISSN 2543-9995

Yuriy Verbovetsky, *Zamek w Świrzu. Siedziba architektów Ukrainy*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 2022, z. 2, s. 102-117

Юрій Вербовецький, *Свірзький замок. Резиденція архітекторів України*, “Architecture and Town Planning Quarterly”, 2022, no. 2, pp. 102-126 [Ukrainian version pp. 118-126]

Yuriy Verbovetsky, *Castle in Svirzh. The seat of architects of Ukraine*, “Architecture and Town Planning Quarterly”, 2022, no. 2, pp. 102-134 [English version pp. 127-134]

DOI: 10.17388/WUT.2025.0028.ARCH

Zamek w Świrzu. Siedziba architektów Ukrainy¹

Yuriy Verbovetsky

Юрій Вербовецький

Yuriy Verbovetsky

Streszczenie

W artykule omówiono przeszłe i teraźniejsze cechy architektoniczne zamku we wsi Świrz w obwodzie lwowskim w Ukrainie – perły renesansowej i barokowej architektury obronnej i pałacowej. W tekście dużo uwagi poświęcono roli, jaką Narodowy Związek Architektów Ukrainy odegrał w odrodzeniu zamku oraz perspektywom przyszłego wykorzystania obiektu jako rezydencji architektów Ukrainy.

Słowa kluczowe

Świrz | zamek | renesans Narodowy Związek
Architektów Ukrainy | renowacja

Wprowadzenie

Dziedzictwo architektoniczne Ukrainy jest niezwykle bogate, obejmuje tysiące zabytków i zespołów. Znaczące miejsce zajmuje w nim 116 zachowanych do dziś zamków i twierdz lub ich ruin. Lwia część z nich znajduje się w zachodniej Ukrainie, przede wszystkim w historyczno-geograficznym regionie Galicji Wschodniej. Wśród ukraińskich budowli obronnych wyróżnia się zamek w Świrzu, niewielkiej miejscowości położonej 45 km na południowy wschód od Lwowa. Dzięki harmonii form architektonicznych, dobremu stanowi zachowania i wyjątkowo korzystnemu położeniu w malowniczym krajobrazie, budowla jest jednym z najpiękniejszych zamków w całej Ukrainie. W tym artykule rozważymy bogatą historię budowy zamku w Świrzu, jego cechy architektoniczne oraz opiszemy wyniki wcześniejszych badań architektonicznych. Ujawnimy również rolę architektów w odrodzeniu tego zabytku i nakreślimy główne kierunki dalszego wykorzystania obiektu.

Krótką historia zamku w Świrzu

Murowany, kamienny zamek w Świrzu został zbudowany przez magnatów ziemskich braci Świrskich herbu Szaława w drugiej połowie XV wieku na północnym skraju cypla-wzgórza otoczonego z trzech stron bagnistą doliną rzeki o tej samej nazwie. Zamek miał wówczas kształt czworokąta o wymiarach ok. 52 × 25 m, z dwiema wieżami na końcach². Prawdopodobnie w tym samym czasie obok zamku

¹ Autor jest kierownikiem pracowni architektonicznej, wiceprezydentem Narodowego Związku Architektów Ukrainy (NZAU).

² A. Shulyar, *Svirz'kyi zamok: istoriya ta suchasnist'* [Zamek w Świrzu: historia i nowoczesność], <https://zuap.org/exclusive/svirzkyi-zamok-istoriya-ta-suchasnist> (dostęp: 13.03.2023).

1.

1. Fasada główna zamku w Świrzu, widok od strony południowej. Zdjęcie autora, 2021

1. Головний фасад Свірзького замку, вигляд з півдня. Фото автора, 2021

1. Main façade of the Śvirzh castle seen from the south. Photo by the author, 2021

wybudowano pięcioboczną wieżę obserwacyjną z otworami muszkietowymi, której ruiny zachowały się do dziś.

O losach zamku w Świrzu w XVI wieku nie wiemy prawie nic. Zachowały się jedynie ślady jednego z etapów odbudowy – na kamiennej płycie nad portalem wieży bramnej od strony dziedzińca wyryta jest data „1530”. Wiadomo także, że w XVI wieku i pierwszej połowie XVII wieku Świrz był wielokrotnie atakowany przez Tatarów, jednak brakuje informacji o losach zamku w czasie tych wydarzeń.

W 1641 roku właścicielami Świrza i zamku zostali przedstawiciele rodu Cetnerów (herbu Przerowa), którzy mieli posiadać twierdzę przez prawie dwa wieki. Pierwszym z nich był Aleksander Cetner (1611–1675), kasztelan galicyjski i chorąży podolski, który ożenił się z Anną z książąt Zamoyskich (herbu Jelita). Nowy właściciel przeprowadził szeroko zakrojoną przebudowę zamku i znacznie go rozbudował, dostawiając do istniejącej budowli od strony południowej szereg budynków tak, że tworzyły one dwa zamknięte dziedzińce: górny (frontowy) i dolny (użytkowy). Zachowane do dziś rzeźbione portale i obramienia okienne zamku wskazują na próby stworzenia nie tylko warownej i chronionej twierdzy, ale także wystawnej rezydencji (il. 1). Na środku południowej budowli urządzono bramę wjazdową z bogato zdobionymi kamiennymi obramowaniami portali, przez które wchodziło się na górny dziedziniec (il. 2). Na końcach południowego budynku, nad bramą wjazdową i przy oficynie, zbudowano czworokątne wieże z czterospadowymi dachami. Pod bocznymi wieżami budynku południowego znajdowały się dwukondygnacyjne piwnice. Obejście miało osobną bramę wjazdową bez dekoracji. O możliwościach obronnych zamku w XVII wieku świadczą liczne otwory o różnym kształcie i wielkości, które nadal istnieją w murach wież, budynku południowego i oficyny. Chociaż zamek był budowany w okresie baroku, nowy budynek

2. Portal zewnętrzny wieży bramnej.

Fot. M. Ritus, 2013

2. Зовнішній портал надбрамної вежі.

Фото М. Рітуса, 2013

2. External portal of the gate tower.

Photo: M. Ritus, 2013

2.

nosił cechy późnego renesansu. Według niektórych badaczy podobieństwo elementów architektonicznych fasad zamku w Świrzu i fasad Arsenału Królewskiego we Lwowie wskazuje na to, że budowała je ta sama osoba – inżynier wojskowy Paweł Grodzyski³.

Od połowy do końca XVII w. zamek w Świrzu był wielokrotnie oblegany, atakowany i niszczony podczas powstania Chmielnickiego (1684–1657) i wojny polsko-tureckiej (1672–1676)⁴. W XVIII wieku właścicielem Świrza został Ignacy Zetner (1728–1787), który stopniowo przekształcał zamek z obiektu obronnego w luksusowy pałac z parkiem w stylu angielskim⁵. Począwszy od lat 40. XIX wieku budowla często zmieniała właścicieli i popadała w ruinę. Ostatecznie w 1907 r. kolejny właściciel zamku, hrabia Robert Lamezan de Salins (il. 3), przeprowadził jego gruntowną renowację, dokończył budowę północnej wieży i wypełnił wnętrza dziełami sztuki⁶.

Dramatycznym momentem w historii zamku w Świrzu był wybuch I wojny światowej: zamek został spalony przez wojska rosyjskie, które latem 1914 roku nacierały ze wschodu na Galicję. Zniszczono stropy i dachy wszystkich wież i budynków, wystrój wnętrz pomieszczeń, bogate zbiory i cenną bibliotekę. Wkrótce po zakończeniu walk Lamezan odrestaurował swoją posiadłość. Do zamku sprowadzono nowe meble, wnętrza ozdobiono nowymi obrazami i innymi dziełami sztuki, ale nie udało się przywrócić

³ I. Starosol's'kyi, *Do istoriyi Svirz'koho zamku* [O historii zamku w Świrzu], Visnyk instytutu «Ukrzakhidproektrestavratsiya», t. 1, L'viv 2007, s. 17.

⁴ A. Shulyar, op. cit.

⁵ *Pasport ob'yekta kul'turnoyi spadshchyny „Zamok u seli Svirzh 1484 r.”* [Paszport obiektu dziedzictwa kulturowego „Zamek we wsi Świrz, 1484”] autorzy i wykonawcy: O. Oliynyk, N. Blazhievskaya, M. Zhukov, N. Pylypenko, O. Bohush, M. Kuprienko, D. Yermolenko, NZAU, Kyiv 2019.

⁶ A. Shulyar, op. cit.

3.

3. Hrabia Robert Lamezan na zdjęciu z lat 20. XX w:
Narodowe Archiwum Cyfrowe, sygn. 1-W-466

3. Граф Роберт Лямезан на фото 1920-х
рр. Джерело: Народове Архівум Цифрове,
спр.1-W-466

3. Count Robert Lamezan on a 1920s photograph.
National Digital Archives, ref. 1-W-466

przedwojennej świetności obiektu. Na pamiątkę odbudowy nad zewnętrznym portalem bramy głównej zamku zamontowano kamienną tablicę pamiątkową z napisem w języku łacińskim: „Ten dom spalony w czasie wojny, odbudowany w roku Pańskim 1917” (il. 4). Faktyczna odbudowa zamku trwała dziesięć lat, od 1916 do 1926 roku.

Wraz z nastaniem władzy radzieckiej w 1939 roku zamek został opuszczony przez ostatnich właścicieli, córkę Roberta Lamezana – Irenę i jej męża Tadeusza Komorowskiego. Od tego czasu zabytek przestał pełnić funkcję pałacu-rezydencji i zaczął niszczeć. Przez pewien czas jego pomieszczenia były wykorzystywane przez miejscowe gospodarstwo zbiorowe – kolchoz oraz szkołę jazdy na traktorach. Ostatecznie w zamku mieścił się zarząd gospodarstwa, urządzono tu magazyny zbożowe, stajnie i warsztaty. Do dzisiaj istnieją dowody nieodpowiedzialnego podejścia do zabytku przez jego ówczesnych użytkowników – uszkodzenie ramy portalowej bramy wjazdowej przez traktory.

Ocalenie zamku przez Związek Architektów

Uratowanie zabytku przed dalszym niszczeniem stało się możliwe w latach 70. XX wieku dzięki staraniom Związku Architektów Ukraińskiej SRR. Wiosną 1977 r. we Lwowie odbyło się wspólne posiedzenie Komitetu Państwowego Budownictwa Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (SRR) i Prezydium Związku Architektów Ukrainy. W czasie wydarzenia Andrij Szular, ówczesny naczelny architekt obwodu lwowskiego, opierając się na pozytywnych doświadczeniach odrestaurowania zamku oleskiego i urządzania w nim filii Lwowskiej Galerii Sztuki, zaproponował przeprowadzenie prac remontowo-restauracyjnych w zamku i zaadaptowanie go na Dom Twórczości Architektów.

W 1978 r. rozpoczęto prace nad odnowieniem, rekonstrukcją i adaptacją zespołu zamkowego do nowych potrzeb. Wydział Architektury i Budownictwa

Lwowskiego Obwodowego Komitetu Wykonawczego, który był właścicielem zabytku, zlecił przygotowanie dokumentacji projektowej Lwowskiej Międzyregionalnej Specjalistycznej Pracowni Naukowo-Restauracyjnej. Czynny udział w projekcie brał Ivan Mohytych, główny architekt pracowni. Część architektoniczno-restauracyjną projektu, wnętrza oraz część budowlaną wykonał zespół autorski w składzie: Andrij Shulyar, Jewhen Sobolewski, Kostiantyn Prysiażnyj, Jurij Wasylenko. Cała dokumentacja projektowa i kosztorysowa przebudowy zamku na Dom Twórczości została wykonana pod nadzorem głównego architekta projektu Jewhena Sobolewskiego.

Zakres prac obejmował: a) odnowienie fasad i dachów wszystkich zachowanych budynków (dzięki temu zabytek odzyskał swój reprezentacyjny wygląd i wyrazistość stylistyczną); b) przebudowę zachowanych budynków, wież oraz przebudowę budynku centralnego z przekształceniem większości pomieszczeń na pokoje hotelowe. Prace konserwatorskie nie zostały ukończone z powodu braku funduszy w związku z kryzysem gospodarczym lat 90. XX w., ale zostały przeprowadzone w wysokim standardzie i nadały zabytkowi harmonijny wygląd. Jednocześnie, ze względu na zadania postawione przed architektami, przestrzeń wewnętrzną została znacznie przeprojektowana, a w niektórych miejscach wnętrza straciły pierwotną wartość artystyczną. W wyniku adaptacji trzy z pięciu budynków zostały wykorzystane na cele hotelowe, jeden na cele handlowe, a tylko jeden na cele kulturalno-oświatowe. W założeniu planowany Dom Twórczości Architektów miał być w większym stopniu ośrodkiem rekreacyjnym dla architektów niż miejscem wydarzeń

4.

4. Tablica pamiątkowa nad portalem zamkowym.

Fot. M. Ritus, 2013

4. Меморіальна таблиця над порталом замку.

Фото М. Рітуса, 2013

4. Memorial plaque above the castle portal. Photo:

M. Ritus, 2013

edukacyjnych i artystycznych, dlatego jego podział funkcjonalny i układ przestrzenny odpowiadał raczej pensjonatowi.

Prace miały największy wpływ na wygląd centralnej części zamku, gdzie dawniej znajdował się budynek oddzielający górny i dolny dziedziniec zamkowy. Wiadomo, że budynek częściowo zniszczono podczas I wojny światowej i nigdy w pełni nie odbudowano. Podczas odbudowy na tym miejscu powstał nowy 3-piętrowy budynek hotelowy. Choć układ tego budynku nie odpowiadał historycznemu układowi amfiladowemu zapisanemu na planie z XVIII wieku, to jednak pod względem stylu elewacji nawiązywał do renesansowo-barokowej architektury autentycznych budynków.

Projekt budowy zewnętrznych sieci inżynierskich i konstrukcji dla Domu Twórczości wykonał Lwowski Instytut Badawczy «Oblahproekt». Teren rekreacyjny został zaprojektowany przez architektów Jurija Dzygila i Sergiusza Krawcowa. Staw został zrekonstruowany przez lwowski oddział Instytutu Badawczego «Ukrdiprovodhosp» dla celów kulturalnych Domu. W ten sposób zrealizowano główne fragmenty projektu, z wyjątkiem jadalni, którą później wykonał lwowski oddział instytutu projektowo-badawczego «Ukrkurortproekt».

W 1982 roku architektom udało się uzyskać prawo do wieczystego i bezpłatnego użytkowania przyległego do zamku terytorium o powierzchni 25 ha, co zostało potwierdzone rozporządzeniem Rady Ministrów Ukraińskiej SRR. W celu stworzenia terenu rekreacyjnego na terenie został urządzony staw o powierzchni 9,5 ha z dwoma wyspami, a także korty tenisowe oraz boiska do siatkówki i koszykówki.

5.

5. Odrestaurowane obramowanie jednego z portali w budynku północnym. Fot. autora, 2021

5. Відреставроване обрамлення одного з порталів у північному корпусі. Фото автора, 2021

5. Restored framing of one of the portals in the north building. Photo by the author, 2021

Dnia 1 stycznia 1993 roku kompleks zamkowy był w 72% gotowy do oddania do użytku. Po zakończeniu prac budynek wschodni otrzymał układ korytarzowy z jednostronnymi pokojami hotelowymi na dwóch poziomach, a także przestronne lobby. Nowy budynek centralny również otrzymał układ korytarzowy. W budynku północnym, w celu stworzenia obszernego holu, w miejscu tarasu odbudowano kubaturę z XVIII-wiecznego planu z układem zmienionym zgodnie z postawionym przed architektami zadaniem. Projekt elewacji tej części podporządkowany został elewacjom budynków bocznych. Budynek północny ma układ halowo-amfiladowy: centralna duża sala oraz sale boczne – tzw. kominkowa i biblioteczna. Portale (il. 5) oraz kominki, obramienia okienne, belkowane stropy z rzeźbionymi rozetami typowe dla renesansu lwowskiego odtworzono w budynkach według dawnych wzorów. Południowy budynek został zaadaptowany na cele administracyjne. W bocznych wieżach frontowych zaplanowano pokoje hotelowe (apartament w wieży południowo-wschodniej). Na dolnym dziedzińcu odsłonięto dolny poziom z autentycznymi portalami z XVII wieku oraz wykopano studnię na głębokość 25 metrów. Dawna oficyna została zaadaptowana na salę gastronomiczną. Do pomieszczeń sprowadzono meble w stylu renesansowym (projektu Konstantego Prisyazhnego).

Odrestaurowany i zrekonstruowany w stylu XVII wieku zespół zamkowy był niemal gotowy do oddania do użytku na początku lat 90. XX w. Pomimo tego, że planowane prace nie mogły zostać zrealizowane ze względu na trudną sytuację gospodarczą młodego państwa, dzięki staraniom Związku Architektów zabytek został uratowany przed dalszym zniszczeniem i rozpadem.

Opis zamku

Zamek w Świrzu to efektowny przykład renesansowo-barokowej architektury obronno-pałacowej, chroniony przez państwo jako zabytek architektury. Jego wartość i wyjątkowość podnoszą dobre położenie na wysokim wzgórzu nad stawem oraz malowniczy krajobraz okolicy (il. 6). Dzięki zachowaniu głównych autentycznych części zabytku – budynków i wież z XVII wieku – zamek sprawia wrażenie budowli stylistycznie kompletnej. Oryginalną cechą układu zespołu zamkowego jest podział na dziedziniec górny i dolny, wynikający z różnicy w ukształtowaniu terenu. Główna oś kompozycyjna przebiega przez dziedziniec górny i główną bramę wjazdową, usytuowaną pośrodku budynku południowego i zaakcentowaną od zewnątrz wieżą bramną.

Przed częścią frontową (budynek południowy) od południa wykopano fosę, przez którą do bramy wjazdowej prowadzi most na wysokich kamiennych filarach. Na kubaturę budowlaną zespołu zamkowego składa się pięć połączonych ze sobą budynków i tyle samo wież. Nie związana bezpośrednio z zamkiem, ale zapewne funkcjonalnie połączona z nim w przeszłości, jest wolnostojąca pięcioboczna wieża obronna z XV wieku, której ruiny znajdują się 70 m na południowy wschód od portalu wieży bramnej (il. 7).

Z pierwotnych fortyfikacji z drugiej połowy XV lub XVI w. pozostały jedynie fragmenty dolnej kondygnacji budowli północnej, włączone w mury późniejszego zamku. W okresie przystosowywania zamku do potrzeb mieszkalnych niektóre otwory przekształcono w okna obramowane kamiennymi, rzeźbionymi opaskami. Wszystkie budynki zamkowe, oprócz środkowego i części północnego, są autentyczne i pochodzą z XVII wieku.

6.

6. Widok ogólny zamku z lotu ptaka. Fot. M. Ritus, 2016

6. Загальний вигляд замку з висоти пташиного лету. Фото М. Рітуса, 2016

6. General view of the castle from a bird's eye view. Photo: M. Ritus, 2016

7. Ruiny wolnostojącej wieży z XV wieku, widziane od południowego wschodu. Fot. M. Ritus, 2013

7. Руїни окремо стоячої вежі XV ст., вигляд з південного сходу. Фото М. Рітуса, 2013

7. Ruins of a detached 15th-century tower, seen from the south-east. Photo: M. Ritus, 2013

8. Płaskorzeźbiony wizerunek gryfa na elewacji południowo-zachodniej wieży. Fot. A. Bondarenko, 2022

8. Рельєфне зображення грифона на фасаді південно-західної вежі. Фото А. Бондаренка, 2022

8. Bas-relief image of a griffin on the south-west elevation of the tower. Photo: A. Bondarenko, 2022

7.

8.

Z dekoracji fasady głównej zachował się ciekawy szczegół – płaskorzeźba gryfa, którego postać zdbi południowo-zachodnią wieżę narożną i stała się symbolem zamku w Świrzu (il. 8). Wiadomo, że Ignacy Cetner, właściciel zamku w XVIII wieku, był wojewodą białostockim, a starożytnym herbem województwa białostockiego był gryf.

Badania architektoniczne

Pierwsze badania architektoniczne zamku w Świrzu zostały przeprowadzone prawie półtora wieku temu. Pod koniec XIX wieku znany polski historyk i archiwista

Aleksander Czołowski Sas (1865–1944) zbadał zabytek i sporządził pierwszy opis jego historii i architektury⁷. W 2002 roku Andrij Shulyar, współautor projektu odbudowy i adaptacji zamku na Dom Twórczości Architektów, opracował notę historyczną, w której krótko opisał rozwój budowlany zamku⁸.

Dotychczas przeprowadzono jedynie wstępne badania architektoniczne, które polegały na oględzinach zabytku, analizie planów, przekrojów, ikonografii historycznej oraz materiałów archiwalnych. Poniżej przedstawiono niektóre wnioski z tych badań.

Podczas oględzin północno-zachodniej elewacji (budynku północnego) zabytku stwierdzono istnienie półkolistego otworu o szerokości 3,6 m i wysokości 3,1 m nad ziemią (il. 9). Duże wymiary otworu wskazują, że dawniej istniała tu brama wjazdowa do zamku od strony północno-zachodniej.

Usytuowanie pierwotnej bramy na północnej fasadzie w najbardziej niedogodnym dla niej na pierwszy rzut oka miejscu – nad stromym zboczem – wynika ze związku z tradycjami architektury obronnej rozpowszechnionymi w Galicji i na Wołyniu w XIV i XV w., wykorzystanymi również w zamkach w Krzemieńcu, Jazłowcu i Terebowli. We wszystkich trzech przypadkach, w celu zwiększenia możliwości obronnych, bramy wjazdowe umieszczono wysoko nad ziemią, a do wejścia zbudowano wysokie i długie strome drewniane mosty (il. 10). Z oczywistych względów mosty te nie zachowały się w żadnym z wymienionych zamków, ale ich istnienie udowodniły poszukiwania i prace renomowanych badaczy fortyfikacji, w szczególności Bohdana Guerquina (zamek w Jazłowcu, 1936–1939)⁹ i Romana Mohytycha (zamek w Krzemieńcu, 2008)¹⁰. Biorąc pod uwagę podobieństwo warunków rzeźby terenu i usytuowanie w stosunku do nich otworu pierwotnej bramy wejściowej zamków w Świrzu i Krzemieńcu, zakładamy, że w przypadku Świrza zastosowano podobny typ mostu.

Na uwagę zasługuje również różnica w charakterze murów między piwnicą a renesansowym pierwszym piętrzem budynku północnego (północno-zachodnia i część północno-wschodniej fasady zabytku), która wskazuje na starsze pochodzenie fundamentów i dolnej części murów, a także murów nad zamurowaną bramą północną w tej części zespołu (il. 11).

Po analizie zidentyfikowanych cech i wzięciu pod uwagę prace wcześniejszych badaczy, możemy wyróżnić cztery etapy, w wyniku których zamek w Świrzu uzyskał swój współczesny wygląd (il. 12):

1. Koniec XV – początek XVI wieku – budowa zwartej murowanej bramy na skraju cypla, z dwiema wieżami, bramą wjazdową od strony północnej, do której prowadził drewniany most.
2. Lata 40. XVI wieku – rozbudowa zamku przez Cetnerów do obecnych rozmiarów, budowa większości istniejących budynków i wież.
3. 1907–1926 – odbudowa przez hrabiego Lamezana, budowa wieży północnej.
4. 1978–1980 – renowacja z adaptacją na Dom Twórczości Architektów, rekonstrukcja budynku centralnego.

⁷ A. Czołowski, *Dawne zamki i twierdze na Rusi Halickiej*, Lwów 1892, s. 51–54.

⁸ A. Shulyar, *Svirz'kyy zamok* [Zamek w Świrzu], „Halyts'kabrama”, 2003, № 106–108 „Zamky L'vivshchyny”, s. 10–13.

⁹ B. Guerquin, *Zamek w Jazłowcu*, „Biuletyn Historii Sztuki i Kultury”, t. 8, 1948.

¹⁰ R. Mohytych, *Rezultaty doslidzhennia Kremenec'koho zamku* [Wyniki badań nad zamkiem w Krzemieńcu], „Studiya ta materialy z istoriyi Volyni”, Kremenets' 2012, s. 115–128.

9.

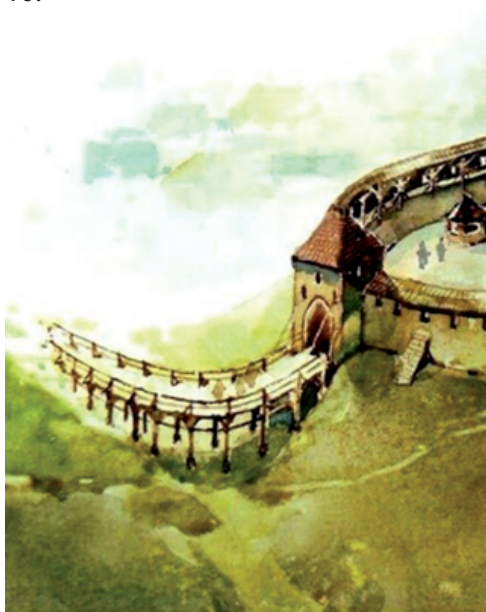

9. Zamurowany otwór dawnej bramy wejściowej na północnej fasadzie. Fot. autora, 2021

9. Закладений проріз давньої в'їзної брами на північному фасаді. Фото автора, 2021

9. Recessed opening of the former entrance gate on the north façade. Photo by the author, 2021

10.

10. Graficzna rekonstrukcja mostu i bramy wejściowej zamków w Krzemieńcu (po lewej) i Jazłowcu (po prawej). Fragmenty akwareli Z. Szczepanka z albumu *Zamki na Kresach*, Pelplin 2008

10. Графічна реконструкція мосту та в'їзної брами Кременецького (зліва) і Язловецького (справа) замків. Фрагменти акварелей З. Щепанка з альбому *Zamki na Kresach*, Pelplin 2008

10. Graphic reconstruction of the bridge and entrance gate of the castles in Kremenets (left) and Yazlovets (right). Fragments of watercolours by Z. Szczepanek from the album *Zamki na Kresach* [Castles on the Borderlands], Pelplin 2008

11. Widok na zamek od strony północnej. Lokalizacja murów i bramy wjazdowej z XV w. Fot. M. Ritus, 2016

11. Вигляд замку з півночі. Локалізація murів та в'їзної брами XV ст. Фото М. Рітуса, 2016

11. View of the castle from the north. Location of 15th-century walls and entrance gate. Photo: M. Ritus, 2016

11.

12. Plan kombinowany zamku w Świrzu na poziomie parteru pokazujący etapy budowy. Objasnienia: 1 – dziedziniec górny; 2 – dziedziniec dolny; 3 – budynek północny; 4 – budynek wschodni; 5 – budynek południowy; 6 – budynek gospodarczy; 7 – budynek centralny; 8 – hol budynku północnego; 9 – brama dziedzińca górnego z wieżą bramną; 10 – brama dziedzińca dolnego; 11 – wieża południowo-wschodnia; 12 – wieża południowo-zachodnia (z gryfem); 13 – wieża zachodnia; 14 – wieża północna; 15 – pozostałości wieży wschodniej z XV w. 16 – schody; 17 – taras; 18 – taras; 19 – studnia; 20 – most; 21 – wmurowany otwór bramy wjazdowej z XV w. Powyżej po prawej: fragment parteru budynku północnego. Materiały z pracowni architektonicznej Y. Verbovetsky'ego

12. Суміщений план Свірзького замку на рівні першого поверху з відображенням етапів будівництва. Експлікація: 1 – верхній двір; 2 – нижній двір; 3 – північний корпус; 4 – східний корпус; 5 – південний корпус; 6 – господарський корпус; 7 – центральний корпус; 8 – вестибюль північного корпусу; 9 – брама верхнього двору з надбрамною вежею; 10 – брама нижнього двору; 11 – південно-східна вежа; 12 – південно-західна вежа (з грифоном); 13 – західна вежа; 14 – північна вежа; 15 – залишки східної вежі XV ст.; 16 – сходові клітка; 17 – тераса; 18 – тераса; 19 – колодязь; 20 – міст; 21 – закладений проріз в'їзної брами XV ст.. Вгорі справа – фрагмент цокольного поверху північного корпусу. Матеріали Архітектурної майстерні Ю. Вербоветського

12. Combined plan of the Svirzh castle at ground floor level showing construction stages. Explanations: 1 – upper courtyard; 2 – lower courtyard; 3 – north building; 4 – east building; 5 – south building; 6 – outbuilding; 7 – central building; 8 – north building hall; 9 – upper courtyard gate with gate tower; 10 – lower courtyard gate; 11 – south-east tower; 12 – south-west tower (with griffin); 13 – west tower; 14 – north tower; 15 – remains of the 15th century east tower. 16 – staircase; 17 – terrace; 18 – terrace; 19 – well; 20 – bridge; 21 – walled-in entrance gate opening from the 15th century. Above right: a section of the ground floor of the north building. Materials from the architectural studio of Y. Verbovetsky

Charakterystyczne położenie zamku w Świrzu na skraju cypla może wskazywać na obecność w tym miejscu bogatej archeologicznej warstwy kulturowej. Dlatego niezwykle ważne jest przeprowadzenie tu badań archeologicznych, które pomogą rzucić światło na etapy historii budowy zabytku. Odkrywki i wykopaliska staną się dodatkową atrakcją dla zwiedzających.

Jesteśmy przekonani, że dokładniejsze badania architektoniczne i archeologiczne w przyszłości pozwolą wykonać szczegółową teoretyczną rekonstrukcję wyglądu i struktury zamku w Świrzu w najwcześniejszym etapie jego budowy. Badanie nowo odkrytych artefaktów stworzy naukowe podstawy do opracowania projektu kompleksowej restauracji wszystkich jego elementów.

Centrum kulturalno-artystyczne Narodowego Związku Architektów Ukrainy „Świrz”

W 1998 roku uchwałą Gabinetu Ministrów Ukrainy zamek Świrz został przekazany Narodowemu Związkowi Architektów Ukrainy (NZAU) w celu dokończenia jego renowacji i oddania do użytku Domu Twórczości Architektów¹¹, jednak ze względu na ogólny kryzys gospodarczy w kraju i brak środków finansowych dalsze prace zostały zawieszone.

Od 2014 r. Związek zaczął aktywnie wykorzystywać zamek do letnich szkół architektonicznych, wydarzeń artystycznych, festiwali, eko-pikników, wystaw, okrągłych stołów i sesji filmowych¹².

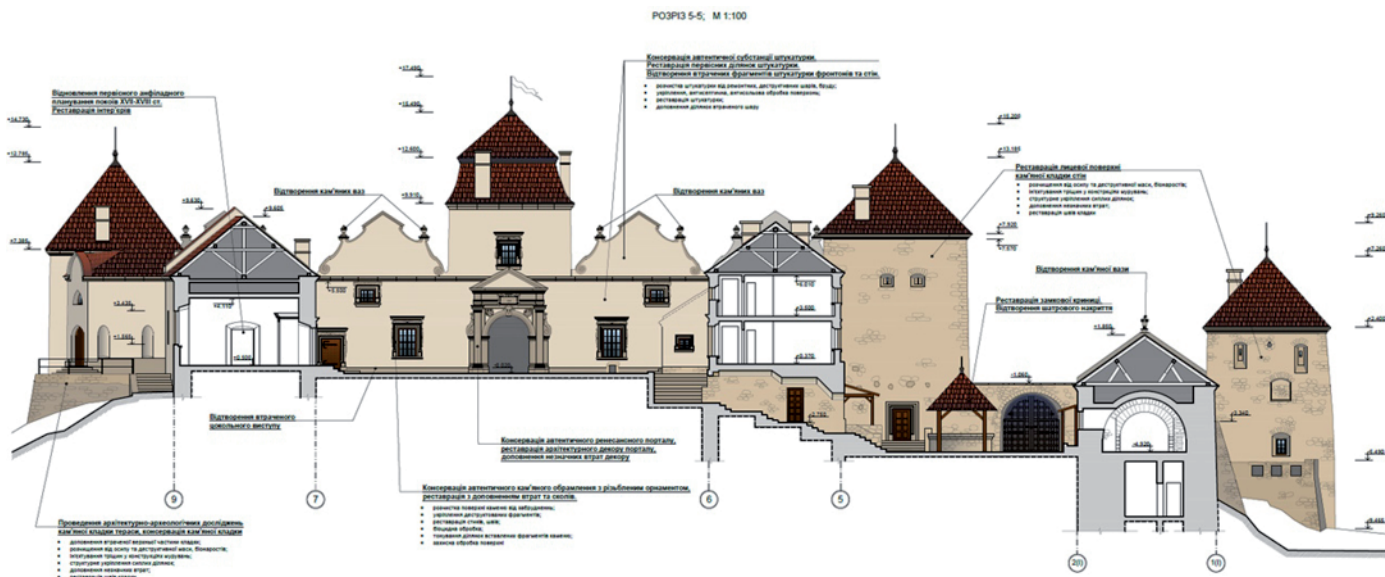
Wśród architektów NUAU stopniowo pojawiały się różne pomysły, jak należy ożywić świrski zamek. Było oczywiste, że funkcjonalny podział na strefy i układ Domu Twórczości Architektów, ustalony w okresie radzieckim, nie odpowiadał aktualnym potrzebom.

Rok 2018 był przełomowy dla zamku w Świrzu, kiedy to NZAU, Związek Publiczny „Centrum Kultury Zamek Svirzh” i Centrum Sztuki Ya Gallery Pavlo Gudimova zrealizowały projekt grantowy Ukraińskiej Fundacji Kultury „Zamek Svirzh: Geneza”¹³. W ramach projektu duża grupa architektów, historyków i artystów przeprowadziła wstępne badania historyczne, archiwalne i terenowe, pomiary schematów architektonicznych, fotogrametrię obiektu oraz zorganizowała wystawę na zamku. Efektem tych prac było opracowanie nowej koncepcji rewitalizacji i adaptacji zamku na Centrum Kultury Zamek w Świrzu. Głównym celem projektu było przemyślenie pomysłów na przyszłe wykorzystanie zabytku z uwzględnieniem aktualnych trendów oraz promowanie jego odrodzenia poprzez stworzenie silnej instytucji turystyczno-artystycznej z nowoczesnymi usługami kulturalnymi, artystycznymi i rekreacyjnymi w jednym obiekcie. Projekt koordynowała wiceprezes NZAU Olena Oliynyk, głównym architektem była Natalia Blazhievskaya, a kuratorem Natalia Matlashenko.

¹¹ Dodatek 3 do postanowy Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 10 lypnya 1998 r. №1058 [Załącznik nr 3 do Uchwały Gabinetu Ministrów Ukrainy z dnia 10 lipca 1998 r. nr 1058].

¹² O. Oliynyk, B. Hoy, *Zberezhennya ta rozvytok istoryko-kul'turnoyi spadshchyny na zasadakh staloho rozvytku (na prykladi Svirzh'koho zamku, Lvivs'ka oblast', Ukrayina)* [Ochrona i rozwój dziedzictwa historycznego i kulturowego na zasadach zrównoważonego rozwoju (na przykładzie zamku w Świrzu, obwód lwowski, Ukraina)], „TechHub”, tom 2, 2022, nr 2, s. 45.

¹³ Ibidem.

13. Fragment zamku. Materiały z projektu pracowni architektonicznej Y. Verbovetsky'ego

13. Перетин замку. Матеріали ескізного проекту Архітектурної майстерні Ю. Вербоветського
13. Part of the castle. Materials from the architectural studio of Y. Verbovetsky

Latem 2019 roku zamek gościł Międzynarodowy Festiwal Architektury i Sztuki Vezha, współorganizowany przez architekta Bohdana Hoya, a dwa lata później uruchomiono regularne zwiedzanie z przewodnikiem.

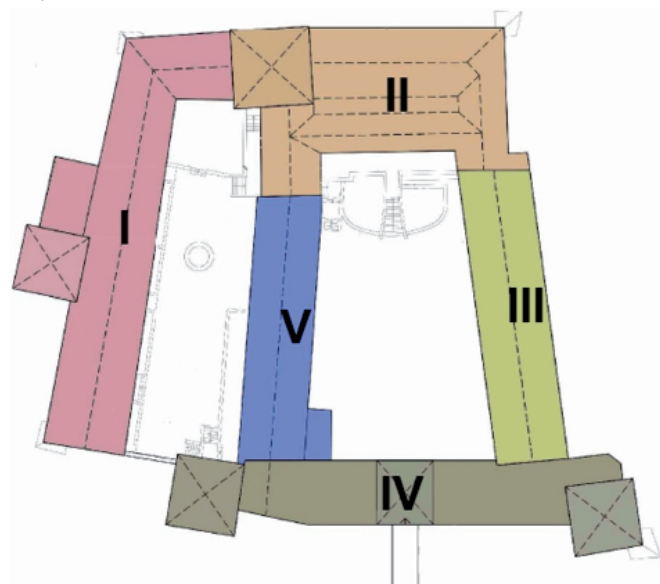
Tymczasem w środowisku architektów trwały dyskusje na temat przyszłego wykorzystania zamku. Pomysły i propozycje przedstawiali architekci o różnych wizjach: od radykalnej rekonstrukcji i stworzenia w zamku przestrzeni artystycznych w nowoczesnym stylu po naukową renowację i muzealizację zabytku.

Ostatecznie w 2021 roku, w celu zobrazowania problemu i stworzenia szerokiej profesjonalnej dyskusji publicznej, postanowiono przeprowadzić ogólnoukraiński konkurs architektoniczny na najlepszą propozycję projektu odbudowy i adaptacji zamku na centrum kulturalno-artystyczne. Konkurs został zorganizowany na zlecenie Departamentu Architektury i Urbanistyki Lwowskiej Obwodowej Administracji Państwowej przez Archiklub Lwowskiej Organizacji Narodowego Związku Architektów Ukrainy (sekretarz wykonawczy Bohdan Hoy). W skład jury weszli renomowani architekci i specjaliści: Olena Vasylo, Oleksandr Chyzhevsky, Mykola Bevz, Oleksandr Yarema, Mykola Haida, Ivan Shchurko i Volodymyr Haidar.

Konkurs doprowadził do szerokiej dyskusji wśród profesjonalistów. Propozycja Pracowni Architektonicznej Juriya Verbovetsky'ego została uznana za najlepszą i otrzymała prawo do opracowania wstępnego projektu¹⁴. Nad propozycją konkursową pracowali architekci Tetiana Onyszczuk, Wołodymyr Krysa, Władysław Nieszczadym, konserwator Serhii Siryi oraz inżynier Andrii Verbovetskyi pod kierunkiem autora niniejszego artykułu. Wstępny projekt (il. 13) zawierał najlepsze pomysły i wcześniejsze opracowania społeczności NSAU. W pracę twórczą zaangażowani byli również inni architekci i organizacje: Veronika Lysenkova i Kostiantyn Cherkashyn (pomiar architektoniczne), Bohdan Hoy, Oleksandr Pyvovarov

¹⁴ *Obrano peremozhtsya na proyekt restavratsiyi zamku u Svirzhi* [Zwycięzca wybrany do projektu renowacji zamku w Świrzu], <https://zuap.org/exclusive/obrano-peremozhchya-na-proyekt-restavratsiyi-zamku-u-svirzhi> (dostęp: 13.03.2023).

14.

14. Kolejność adaptacji budynków zamku na centrum kulturalno-artystyczne. I – budynek zachodni (restauracja, coworking, warsztaty konserwatorskie); II – budynek północny (sale lekcyjne, sala konferencyjna, administracja); III – budynek wschodni (przestrzeń sztuki); IV – budynek południowy (muzeum, przestrzenie multimedialne, biblioteka); V – budynek centralny (hotel, hostel, pokoje gościnne). Materiały z pracowni architektonicznej Y. Verbovetsky'ego

14. Черговість пристосування корпусів замку під культурно-мистецький центр. I – західний корпус (ресторан, коворкінг, реставраційні майстерні); II – північний корпус (аудиторії, конференц-зал, адміністрація); III – східний корпус (мистецький простір); IV – південний корпус (музей, мультимедійні зони, бібліотека); V – центральний корпус (готель, хостел, гостьові кімнати). Матеріали Архітектурної майстерні Ю. Вербовецького

14. Sequence of adaptation of the castle buildings into a cultural and arts centre. I – west building (restaurant, coworking, conservation workshop); II – north building (classrooms, conference room, administration); III – east building (art space); IV – south building (museum, multimedia spaces, library); V – central building (hotel, hostel, guest rooms). Materials from the architectural studio of Y. Verbovetsky

i Oleksandr Khliupin (propozycje indywidualne), Sheremeta Architect Group (prace geodezyjne, badania geologiczne).

Projekt przewiduje nową koncepcję, zgodnie z którą zespół zamkowy będzie wielofunkcyjnym kompleksem składającym się z pięciu grup funkcjonalnych: I – kawiarnia artystyczna, coworking; II – sale audyторыjne, sala konferencyjna; III – sale wystaw zmiennych; IV – muzeum historii zamku, muzeum zamków i twierdz Ukrainy, biblioteka, strefy multimedialne; V – hotel, hostel (il. 14). Ponadto planuje się odrestaurować park zamkowy, stworzyć tarasy widokowe, teren widowiskowo-rekreacyjny, na którym odbywać się będą koncerty, festiwale, eko-pikniki, loty balonem itp. Główny nacisk prac restauracyjnych i adaptacyjnych będzie położony na maksymalne zachowanie autentycznego wyglądu i muzealizację najcenniejszej z punktu widzenia architektury obronnej części zamku Świrz: południowego budynku i jego wież. W ten sposób zamek będzie mógł w pełni uwolnić swój potencjał turystyczny i stać się centrum kulturalnym, reprezentacyjnym, edukacyjnym, komunikacyjnym i rekreacyjnym o znaczeniu krajowym.

Podsumowanie

Zamek w Świrzu jest perłą dziedzictwa architektonicznego Ukrainy okresu późnego renesansu i baroku, materialnym świadectwem europejskiej tożsamości ziem ukraińskich. Najstarsza część zamku pochodzi z XV wieku, ale główne bryły budynku zostały wzniesione w XVII wieku, kiedy zamek był własnością Cetnerów. Odrestaurowany przez hrabiego Lamezana po zniszczeniach I wojny światowej, zamek popadł w ruinę w okresie sowieckim z powodu wykorzystania jego pomieszczeń przez miejscowe gospodarstwo zbiorowe i szkołę mechanizacji rolnictwa.

Związek Architektów pomógł ożywić i ochronić zabytek przed zniszczeniem. W latach 1978–1992 zamek Świrz został odrestaurowany, zrekonstruowany i zaadaptowany na Dom Twórczości Architektów. Pomimo znacznej przebudowy pomieszczeń zamkowych dla nowych potrzeb, zachowano autentyczny wygląd

zewewnętrzny budynków i wież, a fasady zrekonstruowanych budynków wystylizowano w duchu późnego renesansu.

Wykorzystując tak cenny zabytek, ukraińskie środowisko architektoniczne zapewnia jego wielostronne funkcjonalne wykorzystanie i daje dobry przykład, jak tchnąć nowe, bogate życie w obiekty dziedzictwa kulturowego. Od 2014 r. Stowarzyszenie organizuje tu liczne wydarzenia kulturalne i artystyczne, a od 2021 r. regularne wycieczki z przewodnikiem, dokładając wszelkich starań, aby zachować zabytek. Koncepcja dalszego zagospodarowania zamku oraz wstępny projekt przewidują jego odrestaurowanie i adaptację na Centrum Kultury i Sztuki w Świrzu. Realizacja tej koncepcji pozwoli uwolnić wielki potencjał turystyczny zamku w Świrzu, przekształcić go w potężny ośrodek kulturalny, edukacyjny i rekreacyjny o znaczeniu krajowym, a także zademonstrować wysoki poziom zawodowy ukraińskiego środowiska architektonicznego na poziomie międzynarodowym. Na bazie dotychczasowych doświadczeń planowane jest w przyszłości stworzenie Międzynarodowego Centrum Restauratorów Dziedzictwa Fortyfikacyjnego oraz Międzynarodowego Forum Urbanistów Europy Środkowo-Wschodniej.

Bibliografia

- Aftanazy R., *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, Cz. 2, tom 7, Województwo ruskie. Ziemia Halicka i Lwowska, Wrocław 1995
- Czołowski A., *Dawne zamki i twierdze na Rusi Halickiej*, Lwów 1892
- Czołowski A., *Przeszłość i zabytki województwa tarnopolskiego*, Tarnopol 1926
- Guerquin B., *Zamek w Jazłowie*, „Biuletyn Historii Sztuki i Kultury”, t. 8, 1948
- Matsyuk O., *Zamky i fortetsi Zakhidnoyi Ukrainy* [Zamki i twierdze zachodniej Ukrainy], L'viv 2005
- Mohytych R., *Rezultaty doslidzhennia Kremenec'koho zamku* [Wyniki badań nad zamkiem w Krzemieńcu], «Studiya ta materialy z istoriyi Volyni», Kremenets' 2012
- Obrano peremozhtsya na proyekt restavratsiyi zamku u Svirzhi* [Zwycięzca wybrany do projektu renowacji zamku w Świrzu]: <https://zuap.org/exclusive/obrano-peremozhchya-na-proyekt-restavratsiyi-zamku-u-svirzhi>
- Oliynyk O., Hoy B., *Zberezhennya ta rozvytok istoriko-kul'turnoyi spadshchyny na zasadakh staloho rozvytku (na prykladi Svirz'koho zamku, L'vivska oblast', Ukrainy)* [Ochrona i rozwój dziedzictwa historycznego i kulturowego w oparciu o zrównoważony rozwój (na przykładzie zamku w Świrzu, obwód lwowski, Ukraina)], „TechHub”, tom 2, 2022, nr 2
- Pam'yatky mistobuduvannya ta arkhitektury URSR* [Zabytki urbanistyki i architektury Ukrainiejskiej SRR], tom 3, Kyiv 1985
- Pasport ob'yekta kul'turnoyi spadshchyny „Zamok u seli Svirzh 1484 r.”* [Paszport obiektu dziedzictwa kulturowego „Zamek we wsi Świrz, 1484”], autorzy i wykonawcy: Oliynyk O., Blazhievskaya N., Zhukov M., Pylypenko N., Bohush O., Kuprienko M., Yermolenko D., Kyiv 2019
- Pshyk V., *Mista-fortetsi, zamky, oboronni dvory, kastel'ni sakral'ni sporudy L'vivshchyny XIII–XVIII st.* [Ufortyfikowane miasta, zamki, dziedzińce obronne i ufortyfikowane budowle sakralne obwodu lwowskiego z XIII–XVIII wieku], L'viv 2008

Shulyar A., *Svirz'kyy zamok* [Zamek w Świrzu], „Halyts'ka brama”, 2003, Nr 106-108 „Zamky L'vivshchyny”

Shulyar A., *Svirz'kyy zamok: istoriya ta suchasnist'* [Zamek w Świrzu: historia i nowoczesność], <https://zuap.org/exclusive/svirzkyy-zamok-istoriya-ta-suchasnist>

Starosol's'kyy I., *Do istoriyi Svirz'koho zamku* [O historii zamku Svirzh], Visnyk instytutu «Ukrzakhidproektrestavratsiya», t. 1, L'viv, 2007

Zamok Svirzh: Heneza. Rozrobka kontseptsiyi revitalizatsiyi ta prystosuvannya Zamku v s. Svirzh Peremyshlyans'koho rayonu L'vivs'koyi oblasti [Zamek w Świrzu: Geneza. Opracowanie koncepcji rewitalizacji i adaptacji zamku we wsi Svirzh, rejon Peremyshlyany, obwód lwowski], NZAU, UKF, 2018, Projekt №1188

Свірзький замок. Резиденція архітекторів України¹

Анотація

У статті розглядаються архітектурні особливості, минуле та сьогодення перлини оборонно-палацової архітектури епохи Ренесансу та Бароко – замку в селі Свірж (Львівська область). Велику увагу приділено ролі Національної спілки архітекторів України у відродженні замку та перспективах його майбутнього використання як резиденції архітекторів України.

Ключові слова Свірж | замок | Ренесанс | НСАУ | реставрація

Вступ

Архітектурна спадщина України є надзвичайно багатою, охоплює тисячі пам'яток та ансамблів. Одне з чільних місць у ній займають 116 замків та фортець або їх руїн, котрі збереглися до нашого часу. Лівова їх частка розташована в Західній Україні, передусім в історично-географічній області Східна Галичина.

Унікальним серед оборонних споруд України є замок у Свіржі – невеликому селі, розташованому за 45 км на південний схід від Львова. Завдяки гармонії архітектурних форм, доброму стану збереженості та надзвичайно вдалому розташуванню серед мальовничого пейзажу ця споруда є одним із найкрасивіших замків усієї України.

У цій статті ми розглянемо багату будівельну історію Свірзького замку, його архітектурні особливості та опишемо результати попередніх архітектурних досліджень. Також розкриємо роль архітекторів у відродженні цієї пам'ятки та окреслимо основні напрями її подальшого використання.

Коротка історія Свірзького замку

Мурований з каменю замок у Свіржі було побудовано земельними магнатами братами Свірзькими гербу Шалава у другій половині XV ст. на північному краї мису-пагорбу, з трьох боків оточеного болотистою долиною однойменної річки. Тоді цей замок був чотирикутної форми, приблизними розмірами 52 × 25 м, з двома вежами на торцях².

Ймовірно, в той же час поруч із замком була споруджена сторожова 5-гранна вежа з мушкетними бійницями, руїни котрої збереглися до нашого часу. Про долю Свірзького замку в XVI ст. майже нічого не відомо. Збереглося лише перше свідчення про, ймовірно, один з етапів його перебудови – на кам'яній плиті над порталом надбрамної вежі з боку внутрішнього двору вирізьблено дату «1530». Також відомо, що протягом XVI ст. та першої половини XVII ст. Свірж був неодноразово атакований татарами, однак про долю самого замку під час цих нападів інформації немає. З 1641 р. власниками Свіржа та замку стають представники роду Цетнерів (герб Пшерова), котрі володітимуть твердинею майже два

¹ Керівник архітектурної майстерні, віцепрезидент Національної Спілки архітекторів України (НСАУ).

² А. Шуляр, *Свірзький замок: історія та сучасність*. Західноукраїнський архітектурний портал, посилання: <https://zuap.org/exclusive/svirzkyi-zamok-istoriya-ta-suchasnist> (доступ 13.03.2023).

століття. Першим з них був Александер Цетнер (1611–1675), каштелян галицький та хорунжий подільський, що був одружений з Анною із роду князів Замоїських (герб Єліта). Новий власник здійснив масштабну перебудову замку і суттєво розширив його, добудувавши до існуючої споруди з південного боку низку корпусів таким чином, що вони утворили два замкнуті двори: верхній (парадний) та нижній (господарський). Різьблені портали та віконні обрамлення замку, що збереглися до наших днів, ілюструють намагання його власника створити собі не просто укріплену та захищену твердиню, а й респектабельну резиденцію (рис. 1). Посередині південного корпусу було влаштовано в'їзну браму з пишно декорованими кам'яними обрамленнями порталів для заїзду у верхній двір (рис. 2). На торцях південного корпусу, над в'їзною брамою, а також при господарському корпусі було споруджено чотирикутні вежі з шатровими дахами. Під бічними вежами південного корпусу були закладені двоярусні пивниці. Господарський двір мав окрему в'їзну браму без декоративного оздоблення. Про обороноздатність замку в XVII ст. свідчить велика кількість різних за формою та розміром бійниць, що й досі існують у стінах веж, південного та господарського корпусу.

Хоча замок і будувався під впливом духу Бароко, нова споруда несла в собі риси стилю пізнього Ренесансу. На думку деяких дослідників, схожість архітектурних елементів фасадів Свірзького замку та фасадів Королівського арсеналу у Львові вказує на те, що їх збудувала одна і та сама людина – військовий інженер Павло Іродзицький³.

В середині та другій половині XVII ст. Свірзький замок зазнав неодноразових облог, штурмів та руйнацій під час Хмельниччини (1648–1657) і Польсько-турецької війни

(1672–1676)⁴. У XVIII ст. власником Свіржа став Ігнатій Цетнер (1728–1800), котрий поступово перетворив замок з оборонного об'єкту в розкішний палац із парком в англійському стилі⁵. Починаючи з 1840-х рр. будівля часто змінює своїх власників, відтак занепадає. Зрештою, в 1907 р. черговий власник замку граф Роберт Лямезан де Салінс (рис. 3) проводить його ґрунтовну реставрацію, добудовує північну вежу, наповнює інтер'єри творами мистецтва⁶.

Чорною сторінкою в історії Свірзького замку став початок Першої світової війни: тоді замок був спалений російським військом, котре влітку 1914 р. наступало зі сходу на Галичину. Згоріли перекриття та покрівля всіх веж та корпусів, внутрішнє оздоблення приміщень, багата колекція та цінна бібліотека. Невдовзі після закінчення бойових дій Лямезан відновив свій маєток. У замок завезли нові меблі, інтер'єри прикрасили новими картинами та іншими предметами мистецтва, але відновити пишність довоєнного замку йому не вдалося. На згадку про проведену реставрацію над зовнішнім порталом головних воріт замку встановили кам'яну меморіальну плиту з написом латиною: «Цей будинок під час війни згорів, року Господнього 1917 відновлено» (рис. 4). Фактично реставрація замку тривала десять років – з 1916 по 1926.

З приходом радянської влади у 1939 р. замок покинули його останні власники – дочка Роберта Лямезана Ірен та її чоловік Тадеуш Коморовський. Відтоді пам'ятка перестала використовуватися як палац-резиденція та почала занепадати. Певний час її приміщення використовував місцевий колгосп та школа трактористів. Зрештою в замку розмістилося

³ І. Старосольський, *До історії Свірзького замку*, вісник інституту «Укрзахідпроектреставрація», вип. 17, Львів 2007, с. 17.

⁴ А. Шуляр, *цит. пр.*

⁵ Паспорт об'єкта культурної спадщини «Замок в с. Свірж, 1484 р.» (автори та виконавці: О. Олійник, Н. Блажівська, М. Жуков, Н. Пилипенко, О. Богущ, М. Купрієнко, Д. Єрмоленко), НСАУ, Київ 2019.

⁶ А. Шуляр, *цит. праця*.

правління колгоспу, тут було влаштовано склади зерна, конюшні та колгоспні майстерні. До нашого часу збереглися свідчення безвідповідального ставлення до пам'ятки її тогочасними користувачами – пошкодження обрамлення portalу в'їзної брами тракторами.

Врятувати пам'ятку від подальшого знищення вдалося у 1970-х рр. зусиллями Спілки архітекторів УРСР, коли було вирішено влаштувати в замку Будинок творчості архітекторів.

Відродження замку зусиллями Спілки архітекторів

Відродження Свірзького замку розпочалося у 1970-х рр., коли він був переданий Спілці архітекторів УРСР. Навесні 1977 р. у Львові відбулося об'єднане засідання комітету Держбуду УРСР і президії правління Спілки архітекторів України, на якому Андрій Шуляр, тогочасний головний архітектор Львівської області, запропонував провести у замку ремонтно-реставраційні роботи та пристосувати його під Будинок творчості архітекторів, опираючись на позитивний досвід із реставрації Олеського замку та влаштування у ньому відділення Львівської картинної галереї.

У 1978 р. були розпочаті роботи по реставрації, реконструкції та пристосуванню замкового комплексу до забезпечення нових, більш відповідних потреб. Виготовлення проектно-документації управління архітектури та будівництва Львівського обласного виконавчого комітету, на балансі якого перебувала пам'ятка архітектури, замовило Львівській міжобласній спеціалізованій науково-реставраційній виробничій майстерні. Активну участь у проекті брав головний архітектор майстерні Іван Могитич. Архітектурно-реставраційну частину проекту, інтер'єри та будівельний розділ виконала авторська група у складі Андрія Шуляра, Євгена Соболевського, Костянтина Присяжного та Юрія Василенка. Уся проектно-кошторисна документація

на пристосування замку під Будинок творчості виконувалася під керівництвом головного архітектора проектів Євгена Соболевського.

Комплекс робіт включав у себе: а) реставрацію фасадів і дахів всіх збережених корпусів (це повернуло пам'ятці презентабельний вигляд та стилістичну виразність); б) перепланування збережених корпусів, веж та відбудову центрального корпусу із пристосуванням більшості приміщень в них під готельні номери. Реставраційні роботи не були завершені через брак коштів у зв'язку з економічною кризою 1990-х років, однак виконані на високому рівні та надали пам'ятці гармонійного вигляду. Водночас через поставлені перед архітекторами завдання внутрішній простір був суттєво перепланований, відтак місцями інтер'єри втратили первісну велич та мистецьку цінність. В результаті пристосування три з п'яти корпусів отримали готельне, один – господарське, і лише один – культурно-просвітницьке призначення. Планований Будинок творчості архітекторів фактично мав бути швидше базою відпочинку архітекторів, ніж місцем проведення освітньо-мистецьких заходів, тому його функціональне зонування та планування більше відповідало об'єктам типу пансіонат.

Найбільше проведені роботи відбилися на зовнішньому вигляді центральної частини замку, де раніше був корпус, що розділяв верхній та нижній замкові двори. Відомо, що цей корпус був частково зруйнований у період Першої світової війни та згодом не відновлювався у повній мірі. Під час реставрації на цьому місці було збудовано новий 3-поверховий готельний корпус. Хоча планування цього корпусу не відповідало історичному – анфіладному, зафіксованому на плані XVIII ст., однак за стилістикою фасадів він наслідував ренесансно-барокову архітектуру автентичних корпусів.

Проект на будівництво зовнішніх інженерних мереж і споруд для Будинку

творчості виконував львівський науково-дослідний інститут «Облагропроект». Благоустрій та озеленення рекреаційної зони виконали архітектори Юрій Джигіль і Сергій Кравцов. Реконструкцію ставу для культурних цілей Будинку виконала львівська філія науково-дослідного інституту «Укрдіпроводгосп». Таким чином, були охоплені основні розділи проектної документації за винятком технологічної частини їдальні, яку згодом виконав львівська філія проектно-вишукувального інституту «Укркурортпроект».

У 1982 р. архітектори домоглися закріплення за Свірзьким замком в безстрокове і безоплатне користування його прилеглої території площею 25 га, про що було видане розпорядження Ради Міністрів УРСР. Для організації рекреаційної зони на цій території було впорядковано водоймище з водним дзеркалом 9,5 га та двома острівцями, а також спортивні майданчики для тенісу, волейболу та баскетболу.

Станом на 1 січня 1993 р. готовність замкового комплексу до здачі в експлуатацію становила 72%. Після виконання робіт східний корпус отримав коридорне розпланування з одностороннім розміщенням готельних номерів у двох рівнях, а також просторий вестибюль. Коридорне розпланування отримав і новий, центральний корпус. У північному корпусі задля влаштування просторого вестибюлю на місці тераси було відбудовано об'єм, зафіксований на плані XVIII ст., однак його планування було змінено відповідно до поставленого перед архітекторами завдання. Вирішення фасаду цього об'єму підпорядковане вистроюм фасадів бічних корпусів. Планування північного корпусу – зально-анфіладного типу: центральний великий зал та бічні зали – т. зв. “камінний” та бібліотека. В корпусах за старими зразками було відтворено портали (рис. 5) та каміни, віконні обрамлення, балочні перекриття стель з характерними для львівського Ренесансу різьбленими розетками.

Південний корпус пристосовано під адміністративні приміщення. У фронтальних бічних вежах планувалося розмістити готельні номери (у південно-східній – номер “люкс”). У нижньому подвір'ї розкрито нижній рівень з автентичними порталами XVII ст., на 25 м розкопано криницю. Колишній господарський корпус пристосовано під харчоблок та їдальню. Для приміщень завезено меблі, стилізовані під Ренесанс (проект Костянтина Присяжного).

Таким чином, реставрований та реконструйований у стилі XVII ст. замковий комплекс на початку 1990-х рр. був майже готовим до введення в експлуатацію. Попри те, що через складну економічну ситуацію в молодій державі заплановані роботи не вдалося завершити, завдяки зусиллям Спілки архітекторів пам'ятку було вбережено від подальших руйнувань та занепаду.

Опис замку

Свірзький замок є яскравим зразком ренесансно-барокової оборонної та палацової архітектури, що охороняється державою як пам'ятка архітектури. Його цінність та унікальність підсилюється вдалим розташуванням на високому пагорбі над ставом та мальовничим краєвидом навколишньої місцевості (рис. 6). Завдяки збереженням основним автентичним частинам пам'ятки – корпусам та вежам XVII ст. – замок справляє враження стилістично довершеної та цілісної будівлі. Особливістю планування замкового комплексу є його обумовлений перепадом рельєфу поділ на верхній та нижній двір. Головна композиційна вісь пролягає через верхній двір і парадну в'їзну браму, влаштовану посередині південного корпусу та акцентовану зовні надбрамною вежею.

Перед фронтальною частиною (південним корпусом) з півдня виритий рів, через який перекинутий міст на високих кам'яних стовпах, що веде до в'їзної брами. Будівельний

об'єм замкового комплексу формують п'ять з'єднаних між собою корпусів та стільки ж веж. Безпосередньо до замку не належить, але в минулому, ймовірно, функціонально пов'язана з ним окремо розташована 5-гранна оборонна вежа XV ст., руїни якої розташовані в 70 м на південний схід від portalу надбрамної вежі (рис. 7).

Від первісних укріплень другої половини XV-XVI ст. залишилися лише фрагменти нижнього ярусу північного корпусу, які були включені в об'єми пізнішого замку. У період, коли замок намагалися пристосувати під потреби житла, деякі бійниці були розтесані у вікна, обрамлені кам'яною різьбленою лиштвою. З усіх корпусів замку лише центральний та частина північного збудовані нещодавно – у 1980-х рр., решта корпусів є автентичними і належать до XVII ст..

Збереглася цікава деталь декоративного оздоблення головного фасаду – рельєфний грифон, фігура якого прикрашає південно-західну кутову вежу та стала символом Свірзького замку (рис. 8). Відомо, що Ігнатій Цетнер, власник замку у XVIII ст., був воєводою белзьким, а давнім гербом Белзького воєводства був саме грифон.

Архітектурні дослідження

Вперше архітектурні дослідження Свірзького замку були проведені майже півтора століття тому. Наприкінці XIX ст. пам'ятку досліджував знаменитий польський історик та архівіст Александер Чоловський-Сас (1865–1944), що склав перший опис його історії та архітектури⁷. У 2002 р. Андрій Шуляр, співавтор проекту реставрації та пристосування замку під Будинок творчості архітекторів, склав історичну довідку, в якій стисло описав будівельний розвиток замку⁸.

У наш час були проведені лише попередні архітектурні дослідження, що полягали у візуальному обстеженні пам'ятки, аналізі її планів, перетинів, історичної іконографії та архівних матеріалів. Деякі висновки із цих досліджень наведено нижче.

В процесі візуального обстеження північно-західного фасаду (північного корпусу) пам'ятки було виявлено закладений напівциркульний проріз завширшки 3,6 м і заввишки 3,1 м над поверхнею ґрунту (рис. 9). Значні розміри прорізу вказують на те, що раніше тут була давня в'їзна брама в замок з північно-західного боку.

Стосовно розташування первісної брами на північному фасаді в найбільш незручному, на перший погляд, для неї місці – над стрімким схилом, то тут простежується зв'язок із традиціями оборонної архітектури, що були поширені на Галичині та Волині у XIV та XV ст. і застосовані у Кременецькому, Язловецькому та Теребовлянському замках. В усіх трьох випадках задля покращення обороноздатності в'їзні брами були влаштовані високо над землею, а для в'їзду були споруджені високі та довгі стрімкі дерев'яні мости (рис. 10). Зі зрозумілих причин у жодному з перелічених замків ці мости не збереглися, але їх існування було доведено пошуками та напрацюваннями авторитетних дослідників фортифікацій, зокрема Богдана Гверкена (Язловецький замок, 1936–1939)⁹, Романа Могитича (Кременецький замок, 2008)¹⁰. Враховуючи подібність умов рельєфу та розташування по відношенню до них прорізу первісної в'їзної брами Свірзького та Кременецького замків, ми припускаємо, що у випадку Свіржа мав місце подібний тип мосту.

Привертає увагу і відмінність в характері кам'яної кладки між цокольною частиною

⁷ A. Czołowski, *Dawne zamki i twierdze na Rusi Halickiej*, Lwów 1892, s. 51–54.

⁸ А. Шуляр, *Свірзький замок*, часопис «Галицька брама», 2003, № 106–108 «Замки Львівщини», с. 10–13.

⁹ B. Guerquin, *Zamek w Jazłowiecu*, «Biuletyn Historii Sztuki i Kultury», t. 8, 1948.

¹⁰ Р. Могитич, *Результати досліджень Кременецького замку*, «Студії і матеріали з історії Волині», Кременець 2012, с. 115–128.

та ренесансним першим поверхом північного корпусу (північно-західний та частина північно-східного фасаду пам'ятки): вона свідчить про більш давнє походження фундаментів та нижньої частини стін, а також стін над замурованою північною брамою в цій ділянці комплексу (рис. 11).

Проаналізувавши виявлені особливості та врахувавши напрацювання попередніх дослідників, можемо виділити чотири етапи перебудов, внаслідок яких Свірзький замок отримав сучасний вигляд (рис. 12):

1. Кін. XV – поч. XVI ст. – спорудження компактного мурованого замку на краю мису, з двома вежами, в'їзною брамою з північного боку, до котрої вів дерев'яний міст.
2. 1640-ті рр. – розширення замку при Цетнерах до його теперішніх розмірів, спорудження більшості існуючих корпусів та веж.
3. 1907–1926 рр. – реставрація графом Лямезаном, спорудження північної вежі.
4. 1978–1980-ті рр. – реновація з пристосуванням під Будинку творчості архітекторів, відтворення центрального корпусу.

Характерне розташування Свірзького замку на краю мису може свідчити про наявність тут багатого археологічного культурного шару. Тому надзвичайно важливими є проведення тут археологічних досліджень, котрі допоможуть пролити світло на етапи будівельної історії пам'ятки. Місця зондажів та розкопів стануть додатковою атракцією для відвідувачів.

Ми переконані, що проведення у майбутньому більш ґрунтовних архітектурних та археологічних досліджень дасть змогу зробити детальну теоретичну реконструкцію вигляду і структури Свірзького замку на його найбільш ранньому будівельному етапі. Дослідження нововиявлених артефактів створить наукове підґрунтя для розроблення проекту комплексної реставрації всіх її складових частин.

Культурно-мистецький центр НСАУ «Свірж»

У 1998 р. постановою Кабінету Міністрів України Свірзький замок було передано Національній спілці архітекторів України (НСАУ) для завершення його реставрації та введення в експлуатацію Будинку творчості архітекторів¹¹, однак через загальну економічну кризу в державі та відсутність фінансування подальші роботи були призупинені.

З 2014 р. Спілка розпочала активно використовувати замок для проведення літніх архітектурних шкіл, мистецьких заходів, фестивалів, екопикніків, виставок, круглих столів, кінозйомок¹².

У середовищі архітекторів НСАУ поступово визрівали різні ідеї щодо того, яким чином слід відроджувати Свірзький замок. Очевидним було те, що закладене в радянський період функціональне зонування та планування Будинку творчості архітекторів вже не відповідало вимогам часу.

Знаковим для Свірзького замку став 2018 рік, коли зусиллями НСАУ, Громадської спілки «Культурний центр Замок Свірж» та Арт-центру Павла Гудімова «Я Галерея» був реалізований грантовий проєкт Українського культурного фонду «Замок Свірж: Генеза»¹³. В його рамках силами великої групи архітекторів, істориків та митців проводилися попередні історико-архівні та натурні дослідження, архітектурні схематичні обміри, фотограмметрія об'єкту, а також проведена виставка у стінах замку. Результатом цих робіт стала розробка нової концепції щодо ревіталізації та пристосування замку під Культурний центр «Замок Свірж». Головною метою

¹¹ Додаток 3 до постанови Кабінету Міністрів України від 10 липня 1998 р. № 1058.

¹² О. Олійник, Б. Гой, *Збереження та розвиток історико-культурної спадщини на засадах сталого розвитку (на прикладі Свірзького замку, Львівська область, Україна)*, журнал «TechHub», том 2, 2022, №2, с. 45.

¹³ Тамже.

проекту було переосмислення ідей щодо майбутнього використання пам'ятки із врахуванням сучасних тенденцій, сприяння її відродженню шляхом створення потужної туристичної та мистецької інституції із сучасними культурно-мистецькими та рекреаційними послугами в одному об'єкті. Координатором проекту була віце-президентка НСАУ Олена Олійник, головним архітектором – Наталія Блажієвська, куратором виставки – Наталія Маглашенко.

Влітку 2019 р. у стінах замку було проведено Міжнародний фестиваль архітектури та мистецтв «Вежа», співорганізатором якого є архітектор Богдан Гой, а через два роки тут було відкрите регулярне екскурсійне обслуговування.

Тим часом, обговорення щодо подальшого використання замку в архітектурній спільноті згодом продовжувалися. Висувалися ідеї та пропозиції архітекторами із різним баченням: від проведення радикальної реконструкції та влаштування у замку мистецьких просторів у цілком сучасному стилі до наукової реставрації та музеєфікації пам'ятки.

Зрештою, у 2021 р. з метою візуалізації проблеми та широкої фахової публічної дискусії було вирішено провести Всеукраїнський архітектурний конкурс на кращу проектну пропозицію реставрації з пристосуванням замку під культурно-мистецький центр. Замовником конкурсу був Департамент архітектури та розвитку містобудування Львівської облдержадміністрації, організатором – Архклуб Львівської організації НСАУ (відповідальний секретар Богдан Гой). У складі журі були авторитетні архітектори та фахівці: Олена Василько, Олександр Чижевський, Микола Бевз, Олександр Ярема, Микола Гайда, Іван Щурко та Володимир Гайдар.

Завдяки проведенню конкурсу відбулася широка фахова дискусія. Кращою була визнана пропозиція Архітектурної майстерні

Юрія Вербовецького, котра отримала право розробки ескізного проекту¹⁴.

Безпосередньо над конкурсною пропозицією під керівництвом автора цієї статті працювали архітектори Тетяна Онищук, Володимир Кріса, Владислав Нещадим, реставратор Сергій Сірий та інженер Андрій Вербовецький.

Розроблений Архітектурною майстернею Юрія Вербовецького ескізний проект (рис. 13) увібрав у себе кращі ідеї та попередні напрацювання спільноти НСАУ. До творчої роботи були залучені й інші архітектори та організації: Вероніка Лисенкова та Костянтин Черкашин (архітектурні обміри), Богдан Гой, Олександр Пивоваров та Олександр Хлюпін (окремі пропозиції), «Шеремета Архітект Груп» (геодезичні роботи, геологічні дослідження).

Ескізний проект передбачає нову концепцію, за якою пам'ятка буде багатофункціональним комплексом, котрий складатиметься з п'яти функціональних груп: I – арт-кафе, коворкінг; II – аудиторії, конференц-зал; III – зали для змінних експозицій; IV – музей історії замку, музей замків та фортець України, бібліотека мультимедійні зони; V – готель, хостел (рис. 14). Окрім того, на території пам'ятки планується відновлення замкового парку, створення оглядових майданчиків, видовищної та рекреаційної зони для проведення концертів, фестивалів, еко-пікніків, польотів на повітряних кулях тощо. Головний акцент робіт з реставрації та пристосування пам'ятки робитиметься на максимальному збереженні її автентичного вигляду та музеєфікації найбільш цінної з точки зору об'єктної архітектури частини Свірзького замку: південного корпусу та веж при ньому. Таким чином, Свірзький замок зможе в повній мірі

¹⁴ Обрано переможця на проект реставрації замку у Свіржі. Західноукраїнський архітектурний портал, посилання: <https://zuap.org/exclusive/obrano-peremozhcy-na-proyekt-restavracyi-zamku-u-svirzhi> (доступ 13.03.2023).

розкрити свій туристичний потенціал, а також стати культурним, представницьким, навчальним, комунікаційним та рекреаційним центром загальнодержавного значення.

Резюме

Свірзький замок є перлиною архітектурної спадщини України періоду пізнього Ренесансу та Бароко, матеріальним свідченням європейської ідентичності українських земель. Найбільш давня його частина датується XV ст., однак основні будівельні об'єми зведені в XVII ст., коли власниками замку були Цетнери. Реставрований графом Лямезаном після руйнувань Першої світової війни, в радянський період замок зазнав занепаду через використання його приміщень місцевим колгоспом і школою механізації сільського господарства.

Відродити та вберегти пам'ятку від знищення вдалося завдяки зусиллям Співки архітекторів. З 1978 до 1992 р. у Свірзькому замку проводилися роботи по реставрації, реконструкції та пристосуванню замкового комплексу під Будинок творчості архітекторів. Попри суттєве перепланування приміщень замку відповідно до нових потреб, автентичність екстер'єрів його корпусів та веж

була збережена, а фасади відтворених об'ємів стилізовані під пізній Ренесанс, характерний для його давніх об'ємів.

Користуючись такою цінною пам'яткою, українська архітектурна спільнота забезпечує її багатогранне функціональне використання та подає хороший приклад того, як можна вдихати нове, насичене життя в об'єкти культурної спадщини. З 2014 р. Співка проводить тут численні культурно-мистецькі заходи, з 2021 р. – регулярне екскурсійне обслуговування, докладає всіх зусиль заради збереження пам'ятки. Розроблена концепція подальшого розвитку замку та ескізний проект передбачають його реставрацію і пристосування під Культурно-мистецький центр НСАУ «Свірж». Реалізація цієї концепції дасть змогу розкрити великий туристичний потенціал Свірзького замку, перетворити його на потужний культурний, навчальний та рекреаційний центр загальнодержавного значення, а також продемонструвати високий професійний рівень української архітектурної спільноти на міжнародному рівні. В перспективі на базі замку планується створити Міжнародний центр реставраторів фортифікаційної спадщини, а також Міжнародний форум урбаністів Центральної та Східної Європи.

Бібліографія

Aftanazy R., *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, tom 7, Województwo ruskie. Ziemia Halicka i Lwowska, Wrocław 1995

Czołowski A., *Dawne zamki i twierdze na Rusi Halickiej*, Lwów 1892

Czołowski A., *Przeszłość i zabytki województwa tarnopolskiego*, Tarnopol 1926

Замок Свірж: Генеза. Розробка концепції ревіталізації та пристосування Замку в с. Свірж Перемишлянського району Львівської області, НСАУ, УКФ, 2018, Проект №1188

Мацюк О., *Замки і фортеці Західної України*, Львів 2005

Могитич Р., *Результати досліджень Кременецького замку, «Студії і матеріали з історії Волині»*, Кременець 2012

Обрано переможця на проєкт реставрації замку у Свіржі, Західноукраїнський архітектурний портал, посилання:

<https://zuap.org/exclusive/obrano-peremozhcya-na-proyekt-restavracyi-zamku-u-svirzhi>

Олійник О., Гой Б., *Збереження та розвиток історико-культурної спадщини на засадах сталого розвитку (на прикладі Свірзького замку, Львівська область, Україна)*, журнал «TechHub», том 2, 2022, №2

Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР, том 3, Киев 1985

Паспорт об'єкта культурної спадщини «Замок в с. Свірж, 1484 р.» (автори та виконавці: Олійник О., Блажієвська Н., Жуков М., Пилипенко Н., Богущ О., Купрієнко М., Єрмоленко Д.), НСАУ, Київ 2019

Пшик В., *Укріплені міста, замки, оборонні двори, та інкастельовані сакральні споруди Львівщини XIII-XVIII ст.*, Львів 2008

Старосольський І., *До історії Свірзького замку*, вісник інституту «Укрзахідпроектреставрація», вип. 17, Львів 2007

Шуляр А., *Свірзький замок*, часопис «Галицька брама», 2003, № 106–108 «Замки Львівщини»

Шуляр А., *Свірзький замок: історія та сучасність*, Західноукраїнський архітектурний портал, посилання, <https://zuap.org/exclusive/svirzkyy-zamok-istoriya-ta-suchasnist>

Castle in Svirzh. The seat of architects of Ukraine¹

Abstract

The article discusses the past and present architectural features of the castle in the village of Svirzh, Lviv Oblast, Ukraine: a pearl of Renaissance and Baroque defensive and palace architecture. The text devotes a lot of attention to the role that the National Union of Architects of Ukraine played in the revival of the castle and the prospects for the future use of the building as a residence for architects of Ukraine.

Keywords Svirzh | castle | renaissance
National Union of Architects of
Ukraine | renovation

Introduction

Ukraine's architectural heritage is extremely rich, comprising thousands of monuments and complexes. The 116 castles and fortresses or their ruins, which have survived to the present day, are an important part of this ensemble. The lion's share of them is located in western Ukraine, primarily in the historical-geographical region of Eastern Galicia. These Ukrainian defensive structures include the exemplary castle in Svirzh, a small village 45 km south-east of Lviv. Thanks to the harmony of its architectural forms, its good state of preservation and its exceptionally favourable location in the picturesque landscape, the building is one of the most beautiful castles in the entire Ukraine. In the present paper,

we will consider the rich history of the construction of the Svirzh castle, its architectural features and describe the results of previous architectural research. We will also reveal the role of the architects in the revival of this monument and we will outline the main directions for its future use.

A brief history of the Svirzh castle

The stone-built castle in Svirzh was erected by the landed gentry magnates, brothers Świrski of the Szaława coat of arms in the second half of the 15th century on the northern edge of a promontory-hill surrounded on three sides by the marshy valley of the river also called Svirzh. The castle was then quadrangular in shape, measuring approximately 52 × 25 m, with two towers at the ends². Probably at the same time a five-sided observation tower with musket portholes was built next to the castle, the ruins of which are still preserved today. We know almost nothing about the fate of the Svirzh castle in the 16th century. The only survived evidence concerns one stage of the reconstruction: the date '1530' is carved on a stone slab above the portal of the gate tower on the courtyard side. It is also known that in the 16th century and the first half of the 17th century, Svirzh was repeatedly attacked by the Tartars, but there is no information about the fate of the castle at the time of these events. In 1641, the Cetner family (of the Przerowa coat of arms) became the owners of the village of Svirzh and the castle itself for almost two centuries. The first of them was Alexander Cetner (1611–1675), castellan of Galicia and ensign of Podolia, who married Anna from the ducal family of Zamoyski (of the Jelita coat of arms). The new owner carried out

¹ Head of architectural studio, vice-president of the National Union of Architects of Ukraine (NUAU).

² A. Shulyar, *Svirz'kyy zamok: istoriya ta suchasnist'* [Svirzh Castle: History and Modernity], <https://zuap.org/exclusive/svirz-kyy-zamok-istoriya-ta-suchasnist> (accessed: 13 March 2023).

extensive reconstruction and considerable expansion of the castle, adding a number of buildings to the existing structure on the south side, so that they formed two enclosed courtyards: the upper (front) and the lower (utility). The carved portals and window frames of the castle, which have survived to this day, indicate attempts to create not only a fortified and protected fortress, but also a lavish residence (Fig. 1). In the middle of the south building there was an entrance gate with richly decorated stone portal frames leading to the upper courtyard (Fig. 2). Quadrangular towers with hipped roofs were built at the ends of the south building, above the entrance gate and by the annexe. The side towers of the south building featured two-storey cellars. The enclosure had a separate entrance gate without decoration. The castle's defensive capabilities in the 17th century are evidenced by the numerous portholes of various shapes and sizes that still exist in the walls of the towers, the south building and the annexe. Although the castle was built during the Baroque period, the new building represents features of the late Renaissance. According to some researchers, the similarity of the architectural elements of the façades of the Svirzh castle and the façades of the Royal Arsenal in Lviv indicates that they were designed by the same person: the military engineer Paweł Grodzycki³.

From the mid- to late 17th century, Svirzh castle was repeatedly besieged, attacked and destroyed during the Khmelnytsky Uprising (1648–1657) and the Polish-Turkish War (1672–1676)⁴. In the 18th century, Svirzh was owned by Ignacy Cetner (1728–1787), who gradually transformed the castle from a defensive structure into a luxurious palace with an English-style park⁵. Starting in the 1840s, the building

frequently changed owners and fell into disrepair. Eventually, in 1907, the next owner of the castle, Count Robert Lamezan de Salins (Fig. 3), carried out extensive renovation, completed the north tower and filled the interiors with works of art⁶.

A dramatic moment in the history of the Svirzh castle came with the outbreak of the First World War: the castle was burnt down by Russian troops who were advancing from the east into Galicia in the summer of 1914. The ceilings and roofs of all towers and buildings, the interior decoration of the rooms, the rich collections and the valuable library were destroyed. Shortly after the fighting ended, Lamezan renovated his property. New furniture was brought into the castle, the interiors were decorated with new paintings and other works of art, but it was not possible to restore the pre-war splendour of the site. To commemorate the reconstruction, a stone plaque was installed above the outer portal of the castle's main gate with an inscription in Latin: 'This house burnt down during the war and was rebuilt in A.D. 1917' (Fig. 4). The actual reconstruction of the castle took ten years, from 1916 to 1926.

With the advent of Soviet rule in 1939, the castle was abandoned by its last owners, Robert Lamezan's daughter Irena and her husband Tadeusz Komorowski. Since then, the monument ceased to serve as a palace-residence and began to deteriorate. For a while its premises were used by the local collective farm – a *kolkhos* – and a tractor driving school. Eventually, the castle housed the management of the farm and provided grain stores, stables and workshops. To this day, the irresponsible approach to the monument by its users at the time is evidenced by damage to the portal frame of the entrance gate made by tractors.

Saving the castle by the Union of Architects

Saving the monument from further deterioration became possible in the 1970s through the efforts of the Union of Architects of the

³ I. Starosol's'kyi, *Do istoriyi Svirz'koho zamku* [On the History of the Svirzh Castle], Visnyk instytutu «Ukrzakhidproektrestavratsiya», vyp. 1, Lviv 2007, p. 17.

⁴ A. Shulyar, op. cit.

⁵ *Pasport ob'yekta kul'turnoyi spadshchyny „Zamok u seli Svirzh 1484 r.”* [Passport of the Cultural Heritage Site "Castle in the Village of Svirzh, 1484"] authors and contractors: O. Oliynyk, N. Blazhievskaya, M. Zhukov, N. Pylypenko, O. Bohush, M. Kuprienko, D. Yermolenko, NUAU, Kyiv 2019.

⁶ A. Shulyar, op. cit.

Ukrainian SSR. In the spring of 1977, a joint meeting of the State Building Committee of the Ukrainian Soviet Socialist Republic (SSR) and the Praesidium of the Union of Architects of Ukraine was held in Lviv, where Andriy Shulyar, then chief architect of the Lviv Oblast, proposed renovating the castle and adapting it for use as the Architects' House of Creativity, based on the positive experience of restoring the Olesko Castle and installing there a branch of the Lviv Art Gallery.

In 1978, works on the restoration, reconstruction and adaptation of the castle complex to the new needs began. The Department of Architecture and Construction of the Lviv Regional Executive Committee, which owned the monument, commissioned the Lviv Interregional Specialised Scientific and Restoration Laboratory to prepare the design documentation. Ivan Mohytych, the studio's chief architect, took an active part in the project. The architectural and restoration part of the project, the interiors and the construction part were carried out by a team consisting of: Andriy Shulyar, Yevhen Sobolevskyi, Kostiantyn Prysiachnyi, Yuri Vasylenko. The entire design and costing documentation for the conversion of the castle into the House of Creativity was carried out under the supervision of the project's chief architect, Yevhen Sobolevskyi.

The scope of the works included: a) restoration of the façades and roofs of all the surviving buildings (thanks to this, the monument regained its representative appearance and stylistic distinctiveness); b) reconstruction of the surviving buildings, towers and the reconstruction of the central building with the conversion of most rooms into hotel rooms. The conservation work was not completed due to a lack of funding in the wake of the economic crisis of the 1990s, but was carried out to a high standard and gave the monument a harmonious appearance. At the same time, due to the tasks set before the architects, the interior space was significantly redesigned and in some places the interiors lost their original artistic value. As a result of the adaptations, three of the

five buildings were dedicated to hotel purposes, one to commercial purposes and only one to cultural and educational purposes. The planned Architects' House of Creativity was intended to be more of a leisure centre for architects than a venue for educational and artistic events, so its functional division and spatial layout corresponded more to a guesthouse.

The works undertaken had the greatest impact on the appearance of the central part of the castle, where there used to be a building separating the upper and lower castle courtyards. We know that the building was partially destroyed during the First World War and never fully rebuilt. During reconstruction, a new three-storey hotel building was built on the site. Although the layout of this building did not correspond to the historic enfilade layout from the 18th-century plan, in terms of the style of the façade it corresponds to the Renaissance-Baroque architecture of the authentic buildings.

The project for the construction of external engineering networks and structures for the House of Creativity was carried out by the Lviv Research Institute «Oblahproekt». The recreational area was designed by architects Yuri Dzygil and Sergey Kravtsov. The pond was reconstructed by the Lviv branch of the Research Institute «Ukrdiprovodhosp» for the cultural purposes of the House. The main parts of the project were realised, with the exception of the dining room, which was later made by the Lviv branch of the «Ukrkurortproekt» design and research institute.

In 1982, the architects succeeded in obtaining the right to perpetual and free use of the 25-ha territory adjacent to the castle, which was confirmed by a decree of the Council of Ministers of the Ukrainian SSR. A 9.5 ha pond with two islands was created to arrange a recreational area, followed by tennis, volleyball and basketball courts.

On 1 January 1993, the castle complex was ready for use in 72%. Once completed, the east building had a corridor layout with single-sided

hotel rooms on two levels, as well as a spacious lobby. The new central building also got a corridor layout. In the north building, a body from the 18th-century plan was rebuilt in place of the terrace to create a spacious lobby, with the layout altered in accordance with the task set before the architects. The façade design of this section was subordinated to the façades of the side buildings. The north building has a hall-enfilade layout: a central large hall and side halls, known as 'fireplace hall' and 'library hall', portals (Fig. 5) and fireplaces, window frames and beamed ceilings with carved rosettes typical of the Lviv Renaissance were recreated in the buildings according to the old models. The south building was adapted for administrative purposes. Hotel rooms were planned in the side front towers (with a suite in the south-east tower). In the lower courtyard, a lower level with authentic 17th-century portals was uncovered and a well was dug to a depth of 25 metres. The former annexe was converted into a catering hall. The premises were equipped with Renaissance-style furniture (designed by Konstantin Prisyazhnyi).

The castle complex restored and reconstructed in the style of the 17th century was almost ready to be put into use in the early 1990s. Although the planned works could not be realised due to the difficult economic situation of the young state, thanks to the efforts of the Union of Architects, the monument was saved from further destruction and decay.

Description of the castle

The castle of Svirzh is a striking example of Renaissance-Baroque defensive-palace architecture, protected by the state as an architectural monument. Its value and uniqueness are enhanced by its good location on a high hill above a pond and the picturesque landscape of the area (Fig. 6). Thanks to the preserved authentic parts of the monument – the buildings and towers from the 17th century – the castle gives the impression of a stylistically complete edifice. The division into

an upper and lower courtyard, resulting from the difference in terrain, is one of the original features of the layout of the castle complex. The main compositional axis runs through the upper courtyard and the main entrance gate, located in the middle of the south building and accentuated from the outside with a gate tower.

A moat was dug in front of the front section (south building) to the south; a bridge on high stone pillars leads to the entrance gate over the moat. The volume of the castle complex body consists of five interconnected buildings and the same number of towers. Let us add the free-standing pentagonal defence tower from the 15th century, not directly linked to the castle, but probably functionally connected to it in the past; its ruins are located 70 metres south-east of the gate tower portal (Fig. 7).

Of the original fortifications from the second half of the 15th–16th century, only fragments of the lower storey of the north building remain, incorporated into the walls of the later castle. During the period when the castle was adapted for residential use, some portholes were converted into windows framed by carved stone fittings. All of the castle buildings, apart from the middle part and partly the north one, are authentic and date from the 17th century.

An interesting detail has been preserved in the decoration of the main façade: the relief of a griffin, whose figure adorns the south-west corner tower and became the symbol of the Svirzh castle (Fig. 8). It is known that Ignacy Cetner, owner of the castle in the 18th century, was governor of city of Białystok, and the ancient coat of arms of the Białystok Voivodeship was precisely the griffin.

Architectural research

The first architectural study of the Svirzh castle was carried out almost a century and a half ago. At the end of the 19th century, the well-known Polish historian and archivist Aleksander Czołowski Sas (1865–1944) researched the

monument and produced the first description of its history and architecture⁷. In 2002, Andriy Shulyar, co-author of the project for the reconstruction and adaptation of the castle to the Architects' House of Creativity, produced a historical note briefly describing the construction development of the castle⁸.

Only preliminary architectural research has been carried out to date, consisting of a visual inspection of the monument, analysis of plans, sections, historical iconography and archival material. Some of the findings of this research are outlined below.

A visual inspection of the north-west elevation (north building) of the monument revealed the existence of a semi-circular opening 3.6 m wide and 3.1 m high above the ground (Fig. 9). The large dimensions of the opening indicate it must have been an entrance gate to the castle from the north-west.

The location of the original gate on the north façade in the seemingly most inconvenient place – over a steep slope – is due to its connection with the traditions of defensive architecture prevalent in Galicia and Volhynia in the 14th and 15th centuries, also used in the castles of Kremenets, Yazlovets and Terebovlia. In all three cases, the entrance gates were placed high above the ground to increase defensive capabilities, and high and long steep wooden bridges were built to the entrance (Fig. 10). For obvious reasons, these bridges have not been preserved in any of the castles mentioned, but their existence is proven by the research and work of the renowned fortification researchers, in particular Bohdan Guerquin (Yazlovets castle, 1936–1939)⁹ and Roman Mohytych (Kremenets

castle, 2008)¹⁰. Given the similarity of the relief conditions and the location of the original entrance gate of the castles of Svirzh and Kremenets in relation to them, we assume that a similar type of bridge was used in the case of Svirzh.

Also noteworthy is the difference in the character of the masonry between the basement and the Renaissance first floor of the north building (north-west and part of the north-east façade of the monument), which indicates an older origin of the foundations and lower part of the masonry, as well as the masonry above the walled north gate in this part of the complex (Fig. 11).

Having analysed the identified features and taking into account the work of earlier researchers, we can distinguish four stages through which the castle in Svirzh acquired its modern appearance (Fig. 12):

1. From the end of the 15th century to the beginning of the 16th century: construction of a compact stone-built castle on the edge of the promontory, with two towers, an entrance gate on the north side to which a wooden bridge led.
2. 1540s – expansion of the castle by the Cetner family to its current size, construction of most of the existing buildings and towers.
3. 1907–1926 – reconstruction by Count Lamezan, construction of the north tower.
4. 1978–1980 – renovation with adaptation to the Architects' House of Creativity, reconstruction of the central building.

The distinctive position of Svirzh castle on the edge of the promontory may indicate the presence of a rich archaeological cultural layer at this site. It is therefore extremely important to carry out archaeological research in this place to help shed light on the stages of the monument's construction history. The pits and excavations will become an additional attraction for visitors.

We are convinced that more detailed architectural and archaeological research in the

⁷ A. Czołowski, *Dawne zamki i twierdze na Rusi Halickiej*, Lwów 1892, pp. 51–54.

⁸ A. Shulyar, *Svirz'kyy zamok* [Svirzh Castle], „Halyts'kabrama”, 2003, № 106–108 „Zamky L'vivshchyny”, pp. 10–13.

⁹ B. Guerquin, *Zamek w Jazłowcu*, „Biuletyn Historii Sztuki i Kultury”, vol. 8, 1948.

¹⁰ R. Mohytych, *Rezultaty doslidzhennia Kremenec'koho zamku* [Research results of the Kremenets' castle], „Studiya ta materialy z istoriyi Volyni”, Kremenets' 2012, pp. 115–128.

future will make it possible to carry out a detailed theoretical reconstruction of the appearance and structure of the Svirzh castle at its earliest stage of construction. The study of the newly discovered artefacts will provide a scientific basis for the design of a comprehensive restoration project for all its elements.

Cultural and Artistic Centre of the National Union of Architects of Ukraine 'Svirzh'

In 1998, by a resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine, the castle in Svirzh was handed over to the National Union of Architects of Ukraine (NUAU) with the aim of completing its restoration and commissioning the Architects' House of Creativity¹¹, but due to the general economic crisis in the country and lack of funding, further work was suspended.

In 2014, the Union started to actively use the castle for summer architecture schools, art events, festivals, eco-picnics, exhibitions, round table discussions and film screenings¹².

Architects affiliated to NUAU gradually raised various ideas about how the Svirzh castle should be revitalised. It was clear that the functional zoning and layout of the Architects' Creative House, established during the Soviet period, no longer met current needs.

In 2018, a milestone event for the Svirzh castle took place, when NUAU, Svirzh Castle Cultural Centre Public Association and Pavlo Gudimov Ya Gallery Art Centre implemented the Ukrainian Cultural Foundation's grant project *Svirzh Castle: Genesis*¹³. The project included

a large group of architects, historians and artists carrying out preliminary historical, archival and field research, measuring architectural diagrams, carrying out photogrammetry of the building and organising an exhibition at the castle. These works resulted in the development of a new concept for the revitalisation and adaptation of the castle into the Svirzh Castle Cultural Centre. The main aim of the project was to rethink ideas for the future use of the monument, taking into account current trends, and to promote its revival by creating a robust tourism and arts institution with modern cultural, arts and leisure services in one facility. The project was coordinated by NUAU vice-president Olena Oliynyk, Natalia Blazhievskaya was the chief architect and Natalia Matlashenko acted as curator.

In the summer of 2019, the castle hosted International Festival of Architecture and Arts – VEZHA, co-organised by the architect Bohdan Hoya, and two years later regular guided tours were launched. Meanwhile, discussions were taking place in the architectural community about the future use of the castle. Ideas and proposals were presented by architects representing different visions: from radical reconstruction and the creation of art spaces in the castle in a completely modern style, to the scientific restoration and museumization of the monument.

Finally, in 2021, in order to illustrate the problem and create a broad professional public discussion, it was decided to hold a national architectural competition for the best design proposal for the reconstruction and adaptation of the castle into a cultural and artistic centre. The competition was organised on behalf of the Department of Architecture and Urbanism of the Lviv Regional State Administration by the Archiclub of the Lviv Organisation of the National Union of Architects of Ukraine (executive secretary: Bohdan Hoya). The jury consisted of renowned architects and specialists: Olena Vasylo, Oleksandr Chyzhevskiy, Mykola Bevz, Oleksandr Yarema, Mykola Haida, Ivan Shchurko and Volodymyr Haidar.

¹¹ Dodatok 3 do postanovy Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 10 lyunya 1998 r. №1058 [Appendix no. 3 to the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 10 July 1998 No. 1058].

¹² O. Oliynyk, B. Hoya, *Zberezheniya ta rozvytok istoryko-kul'turnoyi spadshchyny na zasadakh staloho rozvytku (na prykladi Svirzh'koho zamku, Lviv's'ka oblast', Ukrayina)* [Protection and Development of Historical and Cultural Heritage Based on Sustainable Development (on the Example of the Castle of Svirzh, Lviv Oblast, Ukraine)], "TechHub", vol. 2, 2022, No. 2, p. 45.

¹³ Ibidem.

The competition led to vivid discussion among professionals. The proposal of the Yuriy Verbovetsky Architectural Studio was considered the best and was awarded the right to develop the preliminary design¹⁴. Architects Tetyana Onyshchuk, Volodymyr Krysa, Vladislav Neshchadym, conservator Serhii Siryi and engineer Andrii Verbovetskyi worked on the competition proposal under the guidance of the author of this article.

Preliminary design (Fig. 13) included the best ideas and previous developments from the NUAU community. The following architects and organisations were additionally involved in the creative work: Veronika Lysenkova and Kostiantyn Cherkashyn (architectural surveys), Bohdan Hoy, Oleksandr Pyvovarov and Oleksandr Khliupin (individual proposals), Sheremeta Architect Group (geodetic work, geological surveys).

The preliminary design envisages a new concept to turn the castle into a multifunctional complex consisting of five functional groups: I – art café, coworking; II – auditoriums, conference hall; III – halls for temporary exhibitions; IV – museum of the castle history, museum of castles and fortresses of Ukraine, library, multimedia areas; V – hotel, hostel (Fig. 14). In addition, it is planned to restore the castle park, create viewing terraces, a performance and recreation area where concerts, festivals, eco-picnics, balloon flights, etc. will take place. The main emphasis of the restoration and adaptation work will be on maximum preservation of the authentic appearance and muzealisation of the part of Svirzh castle which is the most valuable from the point of view of defensive architecture: the south building and its towers. In this way, the castle will be able to unleash its full tourism potential and become a cultural, representative, educational, communication and recreational centre of national importance.

Conclusions

Svirzh castle is a pearl of the architectural heritage of Ukraine of the late Renaissance and Baroque periods, a material testimony to the European identity of the Ukrainian lands. The oldest part of the castle dates back to the 15th century, but the main building body were erected in the 17th century, when the castle was owned by the Cetner family. Restored by Count Lamezan after the devastation of the First World War, the castle fell into disrepair during the Soviet period due to the use of its premises by the local collective farm and the agricultural mechanisation school.

The Union of Architects helped to revive and protect the monument from destruction. Between 1978 and 1992, Svirzh castle was restored, reconstructed and adapted into the Architects' House of Creativity. Despite the considerable reconstruction of the castle premises for the new needs, the authentic external appearance of the buildings and towers was preserved, and the façades of the reconstructed buildings were styled in the spirit of the late Renaissance.

By making use of such a valuable monument, the Ukrainian architectural community is ensuring its multifaceted functional use and setting a good example of how to breathe new, rich life into cultural heritage sites. Since 2014, the Union, making every effort to preserve the monument, has been organising numerous cultural and artistic events; since 2021, the offer is enriched with regular guided tours. The concept for the further development of the castle and the preliminary design envisage its restoration and adaptation into a Cultural and Artistic Centre in Svirzh. The realisation of this concept will unleash the great tourist potential of the Svirzh castle, transform it into a powerful cultural, educational and recreational centre of national significance, and demonstrate the high professional level of the Ukrainian architectural community at an international level. Based on the experience to date, the creation of an International Centre for Restorers of Fortified Heritage and an International Forum of Urban Planners of Central and Eastern Europe are planned for the future.

¹⁴ *Obrano peremozhtsya na proyekt restavratsiyi zamku u Svirzhi* [Winner Selected in the Svirzh Castle Restoration Project], <https://zuap.org/exclusive/obrano-peremozhchyna-proyekt-restavratsiyi-zamku-u-svirzhi> (accessed: 13 March 2023).

References

- Aftanazy R., *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, part 2, vol. 7, *Województwo ruskie. Ziemia Halicka i Lwowska*, Wrocław 1995
- Czołowski A., *Dawne zamki i twierdze na Rusi Halickiej*, Lwów 1892
- Czołowski A., *Przeszłość i zabytki województwa tarnopolskiego*, Tarnopol 1926
- Guerquin B., *Zamek w Jazłowcu*, „Biuletyn Historii Sztuki i Kultury”, vol. 8, 1948
- Matsyuk O., *Zamky i fortetsi Zakhidnoyi Ukrainy* [Castles and Fortresses of Western Ukraine], Lviv 2005
- Mohytych R., *Rezultaty doslidzhennia Kremenec'koho zamku* [Results of Research on the Kremenets Castle], “Studiya ta materialy z istoriyi Volyni”, Kremenets' 2012
- Obrano peremozhtsya na proyekt restavratsiyi zamku u Svirzhi* [Winner selected in the Svirzh Castle Restoration Project]: <https://zuap.org/exclusive/obrano-peremozhchya-na-proyekt-restavratsiyi-zamku-u-svirzhi>
- Oliynyk O., Hoy B., *Zberezhennya ta rozvytok istoryko-kul'turnoyi spadshchyny na zasadyakh staloho rozvytku (na prykladi Svirz'koho zamku, Lvivs'ka oblast', Ukrainy)* [Protection and Development of Historical and Cultural Heritage Based on Sustainable Development (on the Example of the Svirzh Castle, Lviv Oblast, Ukraine)], “TechHub”, vol. 2, 2022, No. 2
- Pam'yatky mistobuduvannya ta arkhitektury URSR* [Monuments of urban planning and architecture of the Ukrainian SSR], vol. 3, Kyiv 1985
- Pasport ob'yekta kul'turnoyi spadshchyny „Zamok u seli Svirzh 1484 r.”* [Passport of the Cultural Heritage Site Castle in the Village of Svirzh, 1484], authors and contractors: Oliynyk O., Blazhievskaya N., Zhukov M., Pylypenko N., Bohush O., Kuprienko M., Yermolenko D., NUAU, Kyiv 2019
- Pshyk V., *Mista-fortetsi, zamky, oboronni dvory, kastel'ni sakral'ni sporudy Lvivshchyny XIII–XVIII st.* [Fortified Cities, Castles, Defensive Courtyards and Fortified Sacred Buildings of the Lviv Oblast from the 13th–18th Century], Lviv 2008
- Shulyar A., *Svirz'kyy zamok* [Castle in Svirzh], „Halyts'ka brama”, 2003, No. 106–108 ‘Zamky Lvivshchyny’
- Shulyar A., *Svirz'kyy zamok: istoriya ta suchasnist'* [Svirzh Castle: History and Modernity], <https://zuap.org/exclusive/svirzkyi-zamok-istoriya-ta-suchasnist>
- Starosol's'kyy I., *Do istoriyi Svirz'koho zamku* [On the History of the Svirzh Castle], Visnyk instytutu «Ukrzakhidproektrestavratsiya», vol. 1, Lviv 2007
- Zamok Svirzh: Heneza. Rozrobka kontseptsiyi revitalizatsiyi ta prystosuvannya Zamku v s. Svirzh Peremys'hlyans'koho rayonu Lvivs'koyi oblasti* [Castle in Svirzh: Genesis. Development of a Concept for Revitalisation and Adaptation of the Castle in the Village of Svirzh, Peremys'hlyany District, Lviv Oblast], NUAU, UKF, 2018, Project №1188